

Є. Чернишова,

**доктор педагогічних наук, професор
кафедри економіки та управління
персоналом, перший проректор
ДВНЗ «Університет менеджменту
освіти» НАПН України**

**ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНЗ
У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕСИМІНАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

***Анотація.** У статті висвітлено випереджальну роль національної системи освіти з урахуванням життєствердної парадигми розвитку людини; зазначено, що важливим є спрямування модернізаційних процесів формування національного наукового потенціалу; узагальнено особливості формування наукового потенціалу ВНЗ, а також окреслено перспективи його розвитку.*

***Ключові слова :** суспільний розвиток, система вищої освіти, вищі навчальні заклади, науковий потенціал ВНЗ, десимінація досвіду.*

E. Chernyshova

**FORMATION OF THE SCIENTIFIC POTENTIAL OF
UNIVERSITIES IN THE CONTEXT OF DISSEMINATION PROCESSES**

***Resume.** The article deals with the advanced role of the national system of education, taking into account of reassuring paradigm of human development; noted that the direction of modernization of the formation of national scientific potential is important; generalized the special aspects of the formation of scientific potential of universities and outlined the prospects for its development.*

***Keywords:** social development, higher educational system, universities, scientific potential of universities, dissemination of experience.*

Вступ. Світові глобальні трансформації та зміни загального цивілізаційного характеру, динамічні соціально-економічні перетворення, що відбуваються в українському демократичному суспільстві та всіх сферах життєдіяльності людини, закономірно спричиняють своєрідні виклики системі післядипломної педагогічної освіти. Взаємозалежність розвитку освіти і суспільства є очевидною. Зміни у суспільстві ведуть до змін у системі освіти. Поряд з цим сьогодні важливим є розуміння не тільки необхідності того, що система освіти має відповідати замовленню суспільства, але й розуміння випереджальної ролі освіти.

Реалізація нової життєствердної парадигми розвитку людини неможлива без формування сучасного простору її соціокультурного буття, сповненого суперечностями та проблемами у контексті особистої самореалізації. Глобалізація, швидка зміна технологій, утвердження пріоритетів сталого розвитку суспільства зумовлюють зростання ролі освіти та її радикальної модернізації.

Надзвичайне ускладнення техносфери вимагає значного зростання обсягів виробництва наукової інформації, необхідної вже не тільки для розвитку, а й для утримання техносфери у безпечному стані. У цьому контексті технологічні зміни супроводжуються радикальними трансформаціями в соціальній структурі, відбуваються певні трансформації у свідомості кожної особистості, зумовлені соціокультурними перетвореннями¹.

На думку В. Кременя, внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку України і глобальні кризові явища стали проявами фундаментальної суперечності між перетворенням будь-якого ресурсу на капітал, з одного боку, і соціалізацією та гуманізацією економіки, що виявляється у

¹ Perspectives on national sovereignty and information technology in the 21st century. —Kuala Lumpur: Institute of Diplomacy and Foreign Relations, 2000. — 38 p.

необхідності її підпорядкування інтересам розвитку людини і суспільства, — з іншого².

Виклад основного матеріалу. За даними дослідження, здійсненого в рамках підготовки Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів, до 75 % вітчизняного наукового потенціалу сьогодні використовується для підтримки вже досягнутого науково-технічного рівня економіки, лише незначна частина орієнтована на цілі оновлення на сучасному рівні наукових знань³.

Українські наукові школи зберігають здатність на світовому рівні виконувати дослідження в таких напрямках як розроблення новітніх розділів математики та теоретичної фізики; дослідження наноструктур і нанотехнологій, а також у низці інших наукових напрямів. Проте згадані наукові школи майже не інтегрованими в суспільно-економічні процеси, а їх діяльність більш орієнтована на зовнішні ринки. Таким чином, ситуація в українській науці характеризується існуванням величезного розриву між рівнем досліджень провідними науковими школами і загальним рівнем і активністю дослідницької діяльності в цілому.

На думку фахівців, тривожними є тенденції у системі відтворення і створення наукових знань в природничих і технічних науках, які мають критичне значення для підтримання необхідних темпів науково-технологічного розвитку України. За винятком кількох університетів, які зберегли певною мірою свої науково-дослідні традиції і відповідну наукову базу, більшість вузів надає перевагу підготовці не наукових кадрів, а суто викладачів. На вузівський сектор науки припадає менше 7 % загальних асигнувань на всю науку, а частка фінансування науково-технічних робіт у вузах складає лише 3 %

² Кремень В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки мета дисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. — К. : Т-во «Знання України», 2013. — С. 2

³Про стан та перспективи розвитку науково-технологічного потенціалу України [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/12.htm>

загальних коштів на їх утримання, що значно менше аналогічних показників у дореформений час в Україні і в теперішній час у розвинутих країнах⁴.

Важливим чинником, що зумовив європейський вибір розвитку системи вищої освіти, стала перспектива рівноправного співробітництва європейських освітніх систем, прагнення до єдності при збереженні наукових здобутків і своєрідності кожної з них. Система національної вищої освіти поєднує в собі інститут збереження ідентичності, а також сфери генерування та реалізації інноваційних ідей, від розуміння важливості та своєчасності реалізації яких залежить майбутнє країни.

Таке спрямування модернізаційних процесів дає змогу формувати національний науковий потенціал, а також внести свій позитивний доробок у збагачення європейського культурного та освітнього простору завдяки національним академічним і педагогічним традиціям, інноваційному досвіду розв'язання протиріч між ідентичністю та уніфікацією в науково-педагогічній сфері тощо. Закономірно, що за цих умов, створюється нове уявлення про педагогічний досвід, його роль у розвитку системи вищої освіти, визначає його практико-перетворювальну функцію як першочергову у формуванні її наукового потенціалу.

Важливою ознакою й умовою формування наукового потенціалу системи вищої освіти є трансформаційний характер суспільних процесів, пов'язаний з якісними перетвореннями в соціально-педагогічній сфері, зокрема в напрямі формування суспільного наукового потенціалу. Актуалізується потреба визначення спрямованості основних стратегічних цілей таких трансформацій, що мають бути узгоджені із загальними орієнтирами суспільного розвитку. За цих умов відбувається оновлення професійного зростання особистості як важливого чинника формування наукового потенціалу, ігнорування будь-якого з компонентів якого

⁴Про стан та перспективи розвитку науково-технологічного потенціалу України [Електронний ресурс]
Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/12.htm>

приводить не тільки до погіршення умов функціонування іншого, але й до негативних системних змін.

Формування наукового потенціалу ВНЗ є педагогічним процесом відтворення професійної реальності, ефективна реалізація якого ґрунтується на поширенні досвіду розвитку науково-педагогічної сфери цих закладів. Такі дисемінаційні процеси дають змогу адміністрації:

- оптимізувати заходи щодо розвитку наукового потенціалу, концентруючись на характеристиці «людської складової»;
- прогнозувати результати прийняття власних управлінських рішень та адекватно сприймати педагогічну ситуацію в колективі;
- координувати зміст і значення свого власного поведінню з науково-педагогічними працівниками;
- оцінювати рівень інтегрованості науково-педагогічного потенціалу в систему цінностей навчальних закладів;
- визначати рівень готовності персоналу до змін у ціннісній сфері його професійної діяльності, зумовлених розвитком професійних відносин⁵.

Розвиток таких відносин через ототожнення формування наукового потенціалу ВНЗ зумовив появу в професійному спілкуванні науково-педагогічних працівників таких понять, як «стратегічна мета спільної наукової діяльності науково-педагогічних працівників», «особисті професійні потреби науково-педагогічних працівників», «мотивація ефективної науково-педагогічної діяльності» тощо. Ілюстрацією такого розуміння є використання положень теорії мотивації А. Маслоу, як основи визначення напрямів і змісту професійної діяльності. Він дотримувався думки, що домінуючими

⁵ Чернишова Є. Р. Кадровий потенціал системи післядипломної педагогічної освіти: науково-методичний аспект : наук. вид. / Є. Р. Чернишова ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. — К., 2011. — 208 с.

потребами особистості є: самооактуалізація, самоповага, соціальні та фізіологічні потреби, безпека праці тощо⁶.

Уведення в наукову сферу поняття «дисемінація» пояснюється якісними змінами, що відбуваються у вітчизняній і зарубіжній системі освіти в усіх напрямках її розвитку. Ми розглядаємо дисемінацію досвіду формування наукового потенціалу ППО як засіб, рушійну силу розвитку та збагачення освітнього капіталу, запоруку динамічного розвитку та конкурентоспроможності країни, а також досягнення професійного тріумфу та суспільного визнання пріоритетності національної системи освіти.

В історичному контексті означене поняття – це процес модернізації якості освіти, що є важливим викликом для тих, хто прагне організації дисемінаційного процесу в межах діяльності навчальних закладів, ретрансляції нових освітніх ресурсів; у більш широкому аспекті розповсюдження нового у різних сферах професійної діяльності працівників освітньої галузі. Ми поділяємо погляд цих науковців на дисемінацію як на процес, спрямований не тільки на вивчення, узагальнення та пропаганду передового педагогічного досвіду, але й на впровадження оригінальних новаторських прогресивних ідей, інноваційного змісту ефективного педагогічного досвіду в контексті формування наукового потенціалу.

Дисемінація досвіду формування наукового потенціалу є складним тривалим процесом, що має свої етапи, структуру. Значимість виявлення і поширення ефективних практик його формування визначено на державному рівні й обумовлено необхідністю створення умов для досягнення якісно нового рівня освіти.

Особливість наукового потенціалу полягає в тому, що він формується особливим ресурсом – людиною, впливає на ринкову і соціально-педагогічну ефективність освітніх продуктів і послуг і залежить, від:

⁶ Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер с англ. – 3-е изд. — СПб. : Питер, 2008. — 352 с.

- реалізації комплексно-стратегічного, раціонального і професійного підходів до його формування;
- забезпечення соціальної впорядкованості та відповідальності у середовищі наукової та науково-педагогічної діяльності людини;
- визначення провідного місця й професійних дій кожної особистості в соціально-професійному просторі її діяльності;
- оптимізації шляхів і методів накопичення освітнього капіталу, а також мінімізації соціально-професійних конфліктів і ризиків тощо.

На думку А. Омарова⁷, людину звикли бачити, передусім, як трудовий ресурс, а не багатоскладову особистість. Він вважає, що соціальний аспект трудових ресурсів відтворено саме у понятті «людський потенціал», економічним проявом якого є кадровий потенціал. Набуває розвиток дослідження кадрового потенціалу як трудового потенціалу й елемента соціально-педагогічного явища (людського фактора).

Трансформація поняття «потенціал» у споріднені категорії «освітній потенціал» і «науковий потенціал» обумовлено наявністю класифікацій базового поняття за різними ознаками, а саме:

- за *рівнем абстрагованості* (потенціал людства, науково-педагогічний, природний, соціокультурний, психофізіологічний тощо);
- *залежно від рівня оцінювання* (потенціал світового господарства, національної економіки, галузевий, регіональний, територіальний, добровільних об'єднань, підприємств, структурних підрозділів тощо);
- *за спектром урахованих можливостей* (внутрішній, зовнішній);
- *за галузевою ознакою* (освітній, педагогічний, комунікаційний, науковий, промисловий тощо);
- *за мірою та сферою реалізації потенціалу* (досягнутий, реалізований, імпортований, експортований, перспективний);

⁷ Омаров А.М. Управление и человек.— М. : Политиздат, 1989. — 80 с.

- *за сферою виникнення* (виробничий, маркетинговий, фінансовий, технічно-технологічний, інфраструктурний);
- *за об'єктним складом* (основних та оборотних фондів, інформаційний, технологічний, кадровий тощо)⁸.

Первинні аксіоматичні складові ознаки базового поняття з урахуванням мети нашого дослідження — це потреби й професійна діяльність науково-педагогічних працівників. До теорії й практики педагогічних досліджень професійної діяльності науково-педагогічних працівників як педагогічного процесу входить оцінювання їх якісних характеристик (чисельність, структура, знання, професійний склад, кваліфікація, навички, накопичений виробничий досвід; особисті якості: здоров'я, освіта, професіоналізм, здатність до творчості, моральність, різнобічний розвиток, активність тощо).

За цих умов *освітній потенціал* — це можливості науково-педагогічних працівників, які можуть бути задіяні з метою якісного виконання професійних функцій в напрямі досягнення стратегічних цілей розвитку ВНЗ. Такий підхід до визначення поняття «освітній потенціал» реалізує як змістову компоненту його формування, так і організаційно-процесуальну компоненту професійної діяльності як педагогічного процесу.

Під *науковим потенціалом ВНЗ* ми розуміємо інтегральні можливості науково-педагогічних працівників, що дають змогу досягти стратегічних цілей розвитку наукової сфери цих закладів при максимальній результативності професійної діяльності, а також сукупні здатності науково-педагогічних працівників, реалізовані у професійних функціях професорсько-викладацького персоналу в межах посадових повноважень, що забезпечують ефективне функціонування цих навчальних закладів⁹.

Трансформація освітнього простору системи вищої освіти відображає розвиток її наукового потенціалу, що впливає на освітню політику держави,

⁸ Чернишова Є. Р. Кадровий потенціал системи післядипломної педагогічної освіти: науково-методичний аспект : наук. вид. / Є. Р. Чернишова ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. — К., 2011. — 208 с.

⁹ Там же.

окремих соціальних груп (структур, організацій), окремих особистостей тощо. Взаємодіючи з цим освітнім простором, науково-педагогічні працівники ВНЗ фактично накопичують інтелектуально-освітній капітал, оптимізуючи процес реалізації освітньої та професійної мобільності в напрямі розвитку наукового потенціалу всіх суб'єктів суспільних взаємин.

Професійний розвиток науково-педагогічних працівників – це процес зростання професіоналізму суб'єктів професійної діяльності в умовах неперервної професійної освіти, самовиховання і здійснення професійної діяльності. Аналіз існуючих моделей професійного розвитку персоналу навчальних закладів, зокрема науково-педагогічних працівників, дав змогу виділити зовнішні і внутрішні умови формування педагогічного професіоналізму, визначити складові цього процесу, ієрархічну варіативність його вираження. У цьому зв'язку особливого значення набуває особистісне прийняття саморозвитку як особливого виду діяльності, що підкреслюється в дослідженнях, присвячених проблемі професійного розвитку фахівця¹⁰.

Акцентування уваги на науковому потенціалі ВНЗ зумовило сприйняття їх науково-педагогічних працівників як динамічної педагогічної складової його формування та суб'єктів дисемінаційних процесів у науковій сфері. За такого підходу дисемінація досвіду формування наукового потенціалу визначає постійне вдосконалення потенційних інтелектуально-освітніх можливостей всіх суб'єктів професійної взаємодії, що детермінувало виявлення організаційно-педагогічних умов структурування науково-педагогічної діяльності працівників ВНЗ у контексті реалізації дисемінаційних процесів. Такі умови були нами систематизовані з метою розв'язання означеної проблеми формування наукового потенціалу:

- додержання принципів системності та комплексності;
- забезпечення структурно-функціональної єдності;

¹⁰ Человеческий капитал и его развитие. Экономическая теория: трансформирующая экономика. / Ключков В. В., И.П. Николаева / Под ред. Николаевой И. П. — М.: Юнити, 2004. — 417 с.

- оптимізація багатоаспектного розвитку науково-педагогічних працівників;
- додержання загальних і специфічних принципів функціонування та розвитку соціально-педагогічних систем;
- виявлення та унормування обсягів, форми, терміну і періодичності інформаційних зв'язків тощо¹¹.

Ознакою й водночас умовою формування наукового потенціалу системи вищої освіти є трансформаційний характер суспільних процесів, пов'язаний з якісними перетвореннями в соціально-педагогічній сфері. Важливо визначитися зі спрямованістю й основними стратегічними цілями цієї трансформації, які мають бути узгоджені із загальними орієнтирами суспільного розвитку. За цих умов відбувається оновлення професійного зростання особистості, ігнорування будь-якого з компонентів якого приводить не тільки до погіршення умов функціонування іншого, але й до негативних системних змін.

Творчість та професіоналізм найбільш адекватно відображають зміст і результативність діяльності науково-педагогічних працівників навчальних закладів ППО. Творчий характер їхньої праці знаходить специфічну форму вираження в накопиченні нематеріальних активів цих закладів, генерує потік цінностей, що впливають на їх функціонування як соціально-педагогічних систем. Підготовка науково-педагогічних кадрів як напрям формування освітнього потенціалу післядипломної педагогічної освіти, зокрема його наукової професійно-творчої складової, обмежує превалювання уніфікованих і жорстко регламентованих професійних, ускладнює врахування впливу не прогнозованих змін окремих чинників на інтенсивність процесу оптимізації діяльності цих закладів.

¹¹ Чернишова Є. Р. Кадровий потенціал системи післядипломної педагогічної освіти: науково-методичний аспект : наук. вид. / Є. Р. Чернишова ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. — К., 2011. — 208 с.

У своєму розвитку науковий потенціал як категорія, що існує у часі і просторі, проходить шлях формування від рівня особистості (науково-педагогічних працівників) до рівня навчальних закладів і далі, через галузевий рівень до рівня суспільства. Здатність навчальних закладів системи ППО до формування й ефективного використання наукового потенціалу визначає розвиток цих закладів на основі переходу до вищого технологічного укладу, що забезпечує сталий розвиток та конкурентоспроможність науково-педагогічних працівників на освітньому ринку праці.

Організація дисемінаційного процесу в науково-педагогічній сфері вимагає підтримки, супроводу не тільки на інформаційному, науково-методичному, але і на державному та суспільному рівнях. Залучення до дисемінаційного процесу науково-педагогічних працівників ВНЗ, мотивації їх до творчої трансформації власного професійного досвіду з метою досягнення нових ціннісних результатів, на наш погляд, забезпечує системні якісні зміни в діяльності цих закладів.

Зважаючи на зазначене, ми розглядаємо дисемінацію досвіду формування наукового потенціалу системи вищої освіти в трьох аспектах, а саме як:

- *напрямок діяльності* ВНЗ (поширення позитивного досвіду організації науково-педагогічної діяльності);
- *технологічний інструментарій* (технологію, методику), застосування якого спрямовано не тільки на вивчення, узагальнення та пропаганду досвіду, але й на впровадження оригінальних ідей в масову педагогічну практику;
- *процес упровадження* досвіду наукової діяльності з метою досягнення найвищого ступеня професійної творчості науково-педагогічних працівників.

Регіональний аспект дисемінації досвіду формування наукового потенціалу ВНЗ з метою виявлення спільних тенденцій їх розвитку є одним із

важелів якісних змін в організації відносин в системі вищої освіти, що дає поштовх до впровадження означеного процесу як ефективного інструментарію підвищення ефективності професійної діяльності керівних, науково-педагогічних і педагогічних кадрів, відіграючи важливу роль у формуванні єдиного освітнього простору.

Висновок. Формування наукового потенціалу ВНЗ у контексті реалізації десимінаційних процесів є одним із потенційних ресурсів розвитку національної освіти, впровадження здобутків освітньої аудиторії науково-педагогічних працівників. Нині доля багатьох кардинальних реформ у національній системі освіти значною мірою залежить від сформованості в освітян потреби досягнення наукового визнання, значущості та результативності власної професійної діяльності.

Упровадження сучасного інструментарію формування наукового потенціалу системи вищої освіти з урахуванням реалізації дисемінації передового педагогічного досвіду сприятиме її інноваційному розвитку як загалом, так і кожного вищого навчального закладу зокрема.

Можливості, тривалість, конкретні шляхи переходу національної економіки до інноваційної моделі розвитку залежать від наявного у країні наукового потенціалу, зокрема: мережі наукових організацій; насиченості науковими кадрами та загального рівня освіченості населення; обсягів фінансування наукової і науково-технічної діяльності; рівня інноваційної активності науковців та суспільного попиту їх продукцію.